

15. INTERMEZZO

Gaslågan susade. Mannen med skägget satte sig vid sitt skrivbord och putsade glasögonen. Framför honom låg ett exemplar av "Kapitalet".

Vem var denne man? Det är svårt att säga. Möjligen var det en viss dr Johannes Miquel om vilken Engels många år tidigare hade skrivit: "Karlén tänker åtminstone."¹ På den tiden hade Miquel tillhört kommunistcellerna i Tyskland. Han hade, som det heter, suttit vid Marx' fötter och kände till varenda rad som Marx hade skrivit. Längre fram hade ungdomstron övergivit honom och han hade i Marx' ögon blivit "en öppen renegat".² Nu var han preussisk borgmästare och en av det liberala partiets ledare. Emellertid fortor han att hålla sig underrättad om allt som försigick hos socialisterna och särskilt höll han ögonen på deras litteratur. Ja, den intellektuelle med skägget och exemplaret av "Kapitalet" kan mycket väl ha varit dr Miquel.

Men det kanske bara var en yttre likhet. Det fanns ju otaliga intellektuella med glasögon och helskägg, och det var redan tvåhundra personer som hade inköpt ett exemplar av Marx' *magnum opus*. Vi kommer aldrig att få klarhet om vem denne man var, som nu tog på sina glasögon och breddade ut ett skrivpappersark framför sig.

Och vi kan också tillägga att vi inte vet något bestämt om den man till vilken hans brev adresserades. Man behöver inte slösa tid och arbete på forskning i världsarkiven efter själva brevet. Det enda man vet är att en intellektuell med glasögon och helskägg satte sig ner att skriva ett brev. Om vi kunde ha läst över hans axel, skulle vi ha sett något i följande stil.

Käre gamle Hippokrates!

Tänk vad du har kunnat hitta på att sysselsätta dig med mittibland dina tråkiga mikroskop och preparat! Och tänk att jag skulle skriva till dig i din afrikanska urskog om Marx, som vi knappt har talat om på många år!

Det förefaller som om din nykomna kollega givit dig mindre tillförlitliga informationer och att du hade vunnit ditt vad. Det är sant att Marx har skrivit en bok. Han har kallat den "Kapitalet". Men det är inte riktigt att boken handlar om socialism. Våra intellektuella pubertets-ävenyr har dock inte varit alldeles fruktlösa. *Ehne, fugaces labuntur anni*, men åtminstone du och jag har upptäckt sanningen om profeten i London. Du för din del får veta i mörkaste Afrika, att en viss dr Marx har skrivit en bok som utvecklar precis hur världen skall organiseras under det socialistiska systemet, och utan att läsa ett ord i den vet du att det inte kan vara sant. Och jag för min del — ja, jag skall berätta en liten historia.

Du vet ju att en av de sex socialisterna i vår nordtyska riksdag är Marx' lärjunge Liebknecht. För en tid sedan hade vi sällskap hem från ett plenum. Till en början sökte vi hålla samtalet på neutral mark. Han berättade exempelvis att han 1849 hade haft planer på att emigrera till Brasilien. Han gick till en av de emigrantagenter som vid den tiden hade börjat etablera sig, och begärde upplysningar och broschyrer om förhållandena. När han hade läst igenom broschyrerna, konstaterade han att Brasilien inte var något för honom.

Efter en stund gled samtalet in på mer brännande spösmål. Till slut frågade han med något av triumf i rösten vad jag tyckte om "Kapitalet". Jag svarade att ingenting som Marx hade skrivit var hälften så viktigt som de saker han aldrig hade nämnt.

Och till slut kom vi fram till den punkt som du slog vad om. Jag försökte förklara för honom vad vi hade brukat kalla Marx' stora tomrum. Och jag anknöt till hans historia om Brasilien.

Även Marx är, sade jag, en av de där agenterna som söker förmå oss att utvandra till ett nytt land, fast han kallar det socialism i stället för Brasilien. Och han är alltid beredd att ge folk råd och sticka broschyrer i händerna på dem. Han utvecklar a) varför Kapitalismen, det gamla landet, är olämpligt att leva i. Han beskriver b) vilka trafikmedel som de bör begagna — revolutionen naturligtvis — för att komma till det nya landet. Umärkt. Men nu kommer de presumtiva emigranterna med de frågor, som för dem är allra viktigast. De vill veta c) vad de har att vänta när deras långa resa är slut och de ännuigen har kommit till Brasilien. De frågar hur det ser ut i ett land utan privategendom. Och vilka upplysningar lämnar Marx på denna högst viktiga punkt? Inga. I stället för att tala om hur det blir, utvecklar han sin värtalighet. I

Brasilien är alla människors lyckliga. Den som inte är nöjd med denna upplysning får heta reaktionär och dörren slås igen mittför näsan på honom.

Men i själva verket, fortfor jag, börjar problemen just vid den punkt där Marx anser dem lösta. Det är ingalunda självklart att alla autokratiskt blir lyckliga bara genom att staten övertar privategendomen. Det är heller inte oundvikligt att man härigenom får ett "klasslöst samhälle" eller att i detta så kallade "klasslösa samhälle" alla människor är "fria och jämlika". Alla dessa lyckliga följder av "expropriationen", som Marx framställer som oundvikliga, är ingalunda självklara utan tvärtom häftigt omvistade. Marx hade knappt ett år varit "renegat" från kapitalismen, när gamle Ruge påpekade för honom att den påstådda förbättringen oundvikligen skulle leda till en "polis- och slavstat". Och Ruge var varken den förste eller siste som gav uttryck åt denna fruktan eller motiverade den. Framför allt bör Marx därför visa varför denna fruktan är omotiverad. Men just på denna punkt har han, som annars är så talför, iakttagit en envis tystnad sedan mer än tjugufem år tillbaka.

Han har inte givit oss något påtagligt eller konkret om det socialistiska systemets institutioner, metoder eller mekanism, vare sig teoretiskt eller praktiskt. Han har inte skrivit så mycket som en halv sida om sådana elementära frågor som exempelvis gränsen mellan statens och individens rättigheter, vem som skall tillsätta regeringen och hur detta skall ske, vem som skall utöva kontroll över regeringen och hur detta skall ske — *quis custodiet ipsos custodes?* — etc. Ännu i denna dag har han inte ens definierat sin älsklingsidé, idén om "proletariatets diktatur". Han har uttalat dessa båda ord men inte en stavelse därutöver. Han har aldrig diskuterat vem som i verkligheten skulle utöva denna diktatur, ty en diktatur kan ju endast utövas av individer, inte av miljoner. Aldrig ett ord om begränsningen av denna diktaturs funktioner — eller eventuellt frånvaron av varje begränsning. Aldrig ett ord om längden av den "övergångsperiod", under vilken människorna skall vara underkastade denna diktatur. Och han har inte bara försummat att definiera "proletariatets diktatur" — inte förrän nu har han nämnt den i tryck. Ända sedan 1848 har han privat ideligen använt denna formel, på möten och i brev; en gång tog han upp den i ett revolutionärt program som han skrev ihop tillsammans med Julian Harney men sedermera offrade åt lågorna. Men i de arbeten han har publicerat de senaste tjugu åren förekommer den inte en enda gång. I dessa arbeten står det allt möjligt om terrorn under

revolutionen men inte ett ord om diktaturen efter revolutionen. I alla dessa skrifter finns ingenting som någorlunda preciserat behandlar något annat än revolutionens lyckliga genomförande, maktövertagandet och utfärdandet av expropriationskungörelsen.

Det är möjligt, slutade jag, att Marx är den sakkunnigaste vägvisaren på vägen till Brasilien, men hans ciceronskap upphör i det ögonblick hans resande är framme. Han kanske är ett orakel beträffande allt som har att göra med kapitalismens krossande, men han är totalt borta när det gäller socialismens konstruktion. Det är detta jag menar när jag talar om det stora tomrummet. Socialismens verkliga problem ligger inte i vad han säger, utan i vad han inte säger.

Vi diskuterade detta en stund. Egendomligt nog försökte Liebknecht inte förneka att det stora tomrummet existerade. Han anmärkte bara att Marx hade god tid att fylla det. Jag gick då ett steg vidare. Jag försökte få honom att förstå att Marx aldrig skulle lyckas fylla tomrummet även om han blev hundra år.

Marx' tystnad betyder inte att hans idéer om Brasilien inte är tillräckligt fixerade, sade jag. Tvärtom, de är alltför mycket fixerade. Om han skulle släppa ut dem, skulle han därmed ge till spillo alla förhoppningar att kunna leda människorna och händelseförloppet. Ty vi lever i en principiellt liberal tidsålder. Till och med du, min käre Liebknecht, är i själ och hjärta liberal. Säkert är Schweizer och de flesta av de andra det också. Trots det hat du ger uttryck åt, och trots att du under en revolutions födslovandor — inte utan en del betänkligheter — skulle gå in för ett visst mått av terror, hoppas du i grund och botten på ett system, som i fråga om frihet, tolerans och rättvisa skulle överträffa allt som världen tidigare skådat. Sen blir det en annan sak om du nånsin lyckas att kombinera en ekonomisk socialism med en sådan politisk vilja, trots att du själv tror att det skall bli möjligt. Samtidigt som du i stort sett med beundran ansluter dig till Marx' offentliggjorda åsikter, syslar du med att fylla ut hans tomrum med dina egna liberala drömmar. Men dina drömmar är inte desamma som hans. Om vi vill veta vilka hemliga, icke offentliggjorda tankar, som lurar i hans hjärna och som vi endast har vissa embryoniska antydningar om, måste vi räkta uppmärksamheten på mannen själv, hans moral, hans instinkt och hans metoder. Och om vi gör det så upptäcker vi hurtant hans dröm-Brasilien i verkligheten är: det är Preussen minus de tio buden. Om Marx skulle

få makten i din nya stat, vilket system skulle du då få? Det preussiska minus de tio buden.

Jag vet inte hur jag fick idén om Preussen minus de tio buden, men när jag tänker efter är det inte dåligt påhittat.

Vad menar jag när jag säger "Preussen"? forlor jag. Inte våra dagars Preussen utan ett mycket äldre — ett Preussen med de bäst organiserade, grundligast utbildade, rationellast utnyttjade livegna och soldater i världen. Ur en synpunkt var detta gamla Preussen en nästan idealisk organisation, ur den synpunkten nämligen att det är riktigt, oundvikligt och i grund och botten filantropiskt att göra människan till verktyg och objekt i händerna på visa och dugliga härskare. Med denna teori var det gamla Preussen med sina livegna och soldater en nära nog mönstergill institution. Nå, alla som har varit tillsammans med Marx någorlunda länge vet vad han tänker om människor. Även arbetarna, denna minoritet som han offentligt smickrar, är lika mycket *hoi polloi* för honom som brandburgarna var för sina markgrevar. Du har säkert hört hur Marx och Engels talar om dem privat: "de där åsnorna", "paketet", "pöbeln", "folk utan någon som helst betydelse"³ etc. Ingenting ligger honom mer fjärran än att överlämna något viktigt beslut i sin dyrbara nyordning åt ens denna utvalda minoritets, detta packs nycker — för att inte tala om sådana "grottmänniskor", sådana "kulturens barbarer" som bönderna. Och du minns säkert några av hans förbiskyrmande formuler som försvunnit lika hastigt som de kommit, exempelvis den sensationella anmärkningen i Kommunistiska manifestet om "upprättandet av industriella arméer", fyra ödesdigra ord till vilka han karakteristiskt nog aldrig har lagt en stavelse. Allt detta kan ge dig en inblick i det nya system som Marx föreställer sig. Det är ett system där var och en blir placerad i sin egen lilla niche och får tillsägelse om vad han har att göra, och det återstår honom ingenting annat än att göra som han blir tillsagd och förresten hålla mun. Han är övertygad om att vi på detta sätt äntligen skall välsignas med det perfekta rationella systemet, trimmat till högsta effektivitet, och samtidigt — varför inte? — det för alla människor mest välsignelsebringande systemet. Det blir ett system av reglementerade fabriksarbetare, kontorsarbetare, laboratoriearbetare, gruvarbetare och jordbruksarbetare — alla effektiva, idealt disciplinerade och övertruffat produktiva. Ge Marx makt och han kommer att skapa ett Preussen, nej ett över-Preussen — det gamla Preussen anpassat efter moderna förhållanden.

Men, fortfor jag, det kommer att bli Preussen minus de tio buden. Det gamla Preussens herrar styrde åtminstone i fruktan för helvetet och i hopp om himlen. De försökte leva i överensstämmelse med åtminstone de elementäraste etiska principerna, de tio buden. Det finns ingen anledning att tro att Marx är offer för en sådan svaghet. Du vet hur han sprutar eld och svavel när någon socialist talar om sådana demoraliserande "sentimentaliteter" som kärlek och humanitet. Du känner till hans bottenlösa förfäkt för dem som vill införa "sanning, moral och rättvisa" i politiken. Sådana idéer måste man utnyttja till det yttersta mot motståndarna, men man får inte ett ögonblick belasta sig med dem själv. Och vi har sett hur han i praktiken tillämpar denna princip även på de betydelsefullaste syften och särskilt hur han använder dem mot medelvärlare. Jag behöver bara nämna några namn — Ruge, Bauer, Kriege, Weitling, Grün, Hess, Kinkel, Willich, Lassalle, Schweitzer, alla vänner och kamrater, för att du skall minnas vad han är och hur han uppträder. Han behöver bara en verklig fysisk makt över liv och död för att uppfylla den profetia som gamle Ruge, hans första biktfar, gjorde när Marx var föga mer än en pojke: "Med sammanbina tänder och ett hånfyllt grin kommer Marx att slå ihjäl alla som ställer sig i hans väg." Kan vi hysa något tvivel om vad han skulle göra, om han någonsin fick makt över liv och död? Han skulle ovillkorligen skapa ett system vars enda existensberättigande vore framgången. För att hindra och krossa all opposition, för att framtinga lydnad och hålla nere insubordination, skulle han tillämpa principer och införa metoder, som ingen kunde beskylld för ett spår av sådan demoraliserande "sentimentalitet" som "sanning, moral och rättvisa". Vi skulle få en överpreussisk terministat, skött med underpreussiska metoder. Någon annan definition har vi inte, men denna dunstar ut från varje por av hans personlighet. Låt oss ett ögonblick lämna därtill vad det skulle bli av dina drömmar om frihet och rättvisa för den händelse att ni, som av instinkt är liberaler, skulle upprätta den socialistiska regimen. Vad det skulle bli av dem under Marx' regim är logiskt bestämt av hans karaktär som människa: "*O Liberté! que de crimes on commé dans ton nom!*"

För ögonblicket är utsikterna till en socialistisk revolution tyckligenvis mycket små, slutade jag. Tvärt emot Marx' förutsägelser pekar majoritetens smak och önskemål olötydligt i motsatt riktning. Huruvida det blir annorlunda i framtiden är osäkert. Och om det blir annorlunda, är det fortfarande osäkert huruvida dr Marx eller minnet av honom vid

den tidpunkten kommer att ha något större inflytande på händelseförloppet. Men vare sig hans inflytande i den verkliga världen är borta eller dominerande, står vi inför fenomenet med en man som gör anspråk på att vara den nya ordningens teoretiker men inte talar om annat än den gamla ordningens fall. Socialismens verkliga problem inträder för att använda ett franskt uttryck, på *le lendemain*, dagen efter det revolutionen och expropriationen har ägt rum. Men trots att Marx har detta alldeles klart för sig, lämnar han envis och systematiskt allt som rör *le lendemain* i ett tomrum. Det är just det fenomenala. Och nu förstår du vad jag menar, när jag säger att han aldrig kommer att fylla detta tomrum. Den risken vågar han inte ta. Han vågar inte säga vare sig sanningen eller motsatsen till sanningen om de konkreta dragen hos den stat han förutsäger. Om han någorlunda preciserat skulle skildra det system han rekommenderar, skulle folk springa sin väg och skrika. Om han någorlunda preciserat skulle skildra ett system med liberalitet och moral, skulle han demoralisera sina trupper och hos dem ingjuta en anda som skulle göra dem totalt odugliga för den tjänst som fordras av dem. Han har i fortsättningen ingen annan möjlighet än att undvika dessa avgörande punkter.

Medan jag talade märkte jag att jag hade träffat Liebknecht på en öm punkt. Nu när han återkommit från den landsförvisning, som drabbade honom vid unga år, och för första gången har konfronterats med livet, visar han tydliga tecken på en andlig konflikt. Han sade ingenting när jag hade slutat, men jag märkte att han kände ett behov av att anförtro sig åt mig. Till slut började han tala. Han berättade att han på mötena brukade tillfrågas om hur det socialistiska systemet skulle fungera och att han till slut börjat grubbla på denna sak. Han hade skrivit en rad artiklar om saken i en liten tidning. Men så hände något. Marx kritiserade honom skarpt — genom Engels — för "hans iver att beskriva framtidens samhälle". Han påpekade genom Engels att förhållandena under den socialistiska regimen var ett ämne "som endast kalkbörgarna spörjer om"⁴, och att det var bäst att han slutade upp med att diskutera saken.

Historien kom fram nästan som om han gick och talade för sig själv och han tycktes inte vänta något svar av mig. Vi gick en stund utan att säga något och så sade vi god natt. Därmed är det slut på min lilla historia. Jag har uppehållit mig vid den lite utförligt, men jag föreställer mig att du har gott om tid bortå i urskogen.

Revenons à nos moutons — Marx' bok

Den är på omkring åttahundra sidor — hans första mera voluminösa verk, det första som framträder i en strängt vetenskaplig dräkt, det första som helt och hållet förefaller att vara ägnat åt ren nationalekonomi. Det låter lite svårt, men det är inte så illa som det låter. Jag hoppas kunna uppfylla din bön och ge dig ett referat av innehållet. Lyckligtvis har boken från början till slut bara ett enda tema. Den återgår till Marx' gamla idé, att det kapitalistiska systemet alltid har medfört och alltid skall medföra "ständigt ökat elände", och nu avslöjar han äntligen de hemliga orsakerna till detta fenomen. Hela boken är ett försök att vetenskapligt bevisa varför kapitalismen är och alltid kommer att förbli dömd att göra människorna fattigare och fattigare.

Men innan jag inviger dig i orsakerna till detta dystra fenomen, måste jag ge dig några förberedande upplysningar.

Först och främst: Den ständigt stegrade nöden är en gammal marxistisk bekant, men i denna bok har den fått en mycket större betydelse än tidigare. Den har utgjort en av de pelare som har uppburit kupolen i Marx ekonomiska katedral. Hans livslånga favoritidé — kapitalismens inte bara önskvärda utan också oundvikliga sammanbrott — har vilat på två sekundära idéer, av vilka den stigande nöden var en. Stigande nöd leder naturligt till revolution och revolutionen kommer att stöta kapitalismen. Men detta ingripande utifrån, åstadkommet genom en revolt av mänskliga individer, var på sin tid endast *en* av de båda upplösande faktorer som påverkade det kapitalistiska systemet. Den andra var en inre kraft inom kapitalismen som ofelbart ledde fram emot en dödlig förlamning eller explosion, ett "produktionsmedlens uppror mot en produktionsordning som de har vuxit ifrån". Denna senare formel för det kapitalistiska systemets oundvikliga sammanbrott spelar ingen roll i "Kapitalet". Den uppträder ett par tre gånger, men bara för ett ögonblick och närmast som en pittoresk retorik. Det verkliga argumentet är den tilltagande nöden.

Alla störningar inom den kapitalistiska apparaten, ekonomiska kriser etc., betraktas uteslutande ur synpunkten av deras effekt på den tilltagande nöden. Hur nöden stegras, vet vi redan: å ena sidan måste systemets alla frukter oemständligt falla i händerna på ett fåtal "stora kapitalister" vilkas antal för övrigt ständigt sjunker ("en kapitalist dödär alltid många"), å andra sidan måste massan, som även innefattar den

allmän proletariserade småkapitalisten, nödvändigtvis sjunka allt djupare i fattigdom. Och denna process har nu blivit den enda som oundvikligen förstör kapitalismen. Så här kommer kapitalismens förstörelse att utformas: "I samma mån som kapital ackumuleras kommer arbetarnas ställning att försämrans. En ackumulation av rikedom vid den ena polen motsvaras vid den andra av en ackumulation av elände, slit och släp, slaveri, okunnighet, råhet, andligt förfall."⁶ Parallellt med den ständiga minskningen i antalet storkapitalister, vilka lägger beslag på och monopoliserar alla fördelarna med denna omvandlingsprocess, växer massan av elände, förtryck, slaveri, förfall och exploatering, men därmed tilltar också den ständigt växande arbetarklassens revolt."⁷ Nå, men om arbetarnas loft förbättras och det hopade eländet avtar? Hur går det då? I Marx' senaste arbete finner man absolut inga motiv anförda varför det kapitalistiska systemet under sådana omständigheter någonsin skulle förfalla.

En annan punkt vill jag också förutskicka. Förut hade Marx alltid skildrat de olika sidorna av den växande nöden med kortfattade slagord. I Kommunistiska manifestet exempelvis talade han om de "ständigt sjunkande lönerna" och den "ständigt stigande arbetslösheten", men det var också allt. Denna gång skildrar han preciserat och detaljerat alla de olika former som den stigande nöden kommer att anta. Här är några stycken.

1:o. Ständig förlängning av arbetstiden. Under kapitalismen är "maskinerna det säkraste medlet att förlänga arbetstiden".⁸ "Maskinerna undandröjer alla moraliska och materiella begränsningar av arbetstidens längd."⁹ Det finns ingen gräns. "I sin blinda ohämnade passion, sin varghunger, överskrider kapitalismen både den moraliska och fysiska maxingränsen för arbetstiden."¹⁰

2:o. Ständig sänkning av lönerna. "Kapitalismens ständiga tendens är att pressa ner arbetskostnaden till noll."¹¹ "En allmänt godtagen pauperism är en absolut generell förutsättning för kapitalackumulation."¹² Man skulle kunna tro att det fanns ett absolut minimum under vilket lönerna inte kunde sjunka, att arbetaren måste få så mycket betalt att han kunde uppehålla livnanken. "En tvångsmässig sänkning av lönerna under denna gräns spelar emellertid i praktiken en så stor roll att vi inte ett ögonblick tvekar inför den."¹³ Det är möjligt att lönerna här och där kan komma att stiga. Men "så snart ackumulationen avtar till följd av arbetspriset stegring, kommer arbetspriset åter att sjunka".¹⁴

3:o. Ett växande antal människor kommer att gå permanent arbetslösa. "Efterfrågan på arbetskraft sjunker mer och mer i takt med kapitalets ökning."¹⁵ "Det är den kapitalistiska ackumulationen såsom sådan som ständigt åstadkommer en överskottsbefolkning",¹⁶ och "den gör detta i större och större omfattning."¹⁷ En ständigt växande armé av permanent arbetslösa är i själva verket "ett existensvillkor för den kapitalistiska produktionsformen."¹⁸

4:o. En tillagande skoningslös forcing. "Maskinerna blir i kapitalistens händer det objektiva och systematiskt unnyttjade medlet för att på ett visst tidsmätt pressa ut mer arbete."¹⁹ Fabrikarbete pressar nervsystemet till det yttersta, omöjliggör en allsidig muskelverksamhet och tillintetgör varje atom av frihet, både i fråga om kroppslig och andlig verksamhet. Till och med den omständigheten att arbetet blir lättare gör det till ett slags tortyr, eftersom maskinen berövar arbetet allt intresse."²⁰

5:o. En ständig försämring av fabrikslokaler och utrustning. "Näringslivet förvandlas i kapitalismens händer till en systematisk stöld av allt som är nödvändigt för arbetaren medan han är i arbete, stöld av utrymme, ljus och luft och skydd för hans person mot de ohälsosamma och farliga faktorer som åtföljer produktionsprocessen, för att inte tala om allt sådant som kan tjäna hans bekvämlighet."²¹ "Om det blev obligatoriskt att bereda varje arbetare tillräckligt utrymme i fabrikslokalen, skulle själva roten för den kapitalistiska produktionsmetoden angripas."²²

6:o. Ständig försämring i livsmedlens kvalitet. "Försämring av livsmedlen parallellt med utvecklingen av den kapitalistiska produktionen."²³ "Försämring av brödet."²⁴ "Försämring av medicinen."²⁵ Tjugu år tidigare hade han sagt: "Man hittar ständigt på metoder att underhålla arbetarna på billigare och sämre föda."²⁶

7:o. Ständig försämring av arbetarklassens hälsotillstånd och minskning av livslängden. "Det kapitalistiska produktionssystemet medför en försämring av den mänskliga arbetskraften, arbetarna blir för tidigt utsläpade och döer."²⁷ "Erfarenheten visar för den intelligenta iakttagaren hur snabbt och säkert den kapitalistiska produktionsmetoden, som historiskt sett endast är ett barn av gårdagen, har angripit folkets livskraft i själva roten, den visar hur endast den ständiga absorptionen av primitiva element från landsbygden fördörjer industriarbetarklassens degenera- tion, men att även dessa arbetare från landet redan börjar dö ut."²⁸

Här har du fått en om inte fullständig så dock väsentligt riktig framställning av den växande nöden i går, i dag och i framtiden. Hundratals

sidor är ägnade beskrivningen av de olika formerna. Faktiskt består nästan halva boken av citat från gamla och nya källor, som ger oss dokumenterade exempel på gårdagens och dagens nöd. Man kan inte neka till att dessa exempel är både sorgliga och upprörande.

Men på denna punkt måste jag förutskicka ännu en sak: att nästan halva boken upptogs av sådana beskrivningar av nöd innebär att *a priori* halva boken saknar allt vetenskapligt värde. Ty det han försöker bevisa är inte nödens existens utan nödens tillväxt, och det är den stora skillnaden. Det saknar fullständigt all betydelse för Marx' teori att lönerna någon gång någonsans varit upprörande låga och arbetsförhållandena barbariska. Hans tes är att genom allt detta löper en målmedveten tendens, en linje som alltid pekar nedåt. *Hic Rhodos, hic salus!* Men det finns ingenting i dessa hundratals sidor av nöd som berättar något om en nedåtriktad tendens. Tvärtom berättar de ofrivilligt och indirekt motsatsen. Ty de flesta av dessa beskrivningar på nöd, av vilka en del sträcker sig så långt tillbaka som 1750, kommer bara 1868 års läsare att tänka på hur mycket som har förbättrats sedan dess.

Och därmed kommer jag till slutet av min inledning. Om Marx skulle kunna avslöja de inneboende karakteristiska drag hos kapitalismen, som ger upphov till fenomenet växande nöd, så måste ju första förutsättningen vara att ett sådant fenomen existerar. Om å andra sidan detta fenomen i sig själv är bara en chimär, måste alla dess förutsatta orsaker också vara chimärer. Nu har du i många år saknat kontakt med sådana saker. Men om du ser på statistiken, kommer du att förvånas över hur kraftigt fakta har motbevisat teorin om den nedåtriktade tendensen. I över tjugu år har Marx förklarat att nöden ända sedan kapitalismens uppkomst ständigt har vuxit och att den nu växer med allt större häftighet. I själva verket har emellertid nöden märkbart minskat under dessa tjugu år, och det just i länder där kapitalismen har nått sin högsta utveckling. Medelklassen har inte uppslukats utan ökat. Antalet arbetslösa är mindre, inte större. Lönerna har stigit i stället för att sjunka. Arbets- tiden har inte förlängts, tvärtom har den kraftigt nedskurits. De hygieniska förhållandena i fabriker har inte försämrats utan förbättrats. Och på samma sätt utefter hela linjen, vilket Marx mycket väl vet.

Vilken slutsats kan man dra av detta? Fenomenen, som inte uppträder, existerar inte och kan inte sägas ha några orsaker. *De non apparentibus et non existentibus est eadem ratio.* Det kapitalistiska systemet har visat sig ha en inneboende förmåga att skapa ett stigande västånd, och följ-

aktligen kan det inte finnas något i systemet som tvingar det att skapa endast stigande nöd.

Ingen kan naturligtvis hindras att i en profetia avvika från fakta och proklamera vilken utveckling som helst i framtiden. Vem som helst kan göra gällande att vårt systems natur kommer att förändras i framtiden och att den nuvarande uppgående tendensen svänger om i motsatt riktning. Men det är inte Marx som tar sin tillflykt till framtiden. Och det är inte Marx som talar om några framtida förändringar i kapitalismens natur. Hans tes är tvärtom att systemet aldrig har förändrats och aldrig kommer att förändras, att dess konstanta inneboende natur alltid är en och densamma. För den gångna tiden har vi emellertid fakta till vårt förfogande. Och det som fakta motsäger kan inte bevisas med logik. Det kan endast pseudo-bevisas genom pseudo-logik.

Och härmed är det slut med min inledning. Jag skall nu beskriva vilken väg Marx' pseudo-logik har följt.

Vad är det som vållar kapitalismens oförmåga att alstra annat än växande nöd? För att komma till svaret på denna fråga måste vi tillryggelägga en lång, slingerande, stenig väg, bestående av fyra stadier. Och innan vi tillsammans anträder denna resa, uppmanar jag dig: Ta farväl av verklighetens värld!

Första stadiet. Alla värden i det kapitalistiska näringslivet skapas uteslutande genom den arbetstid kroppsarbetaren nedligger på dem, och denna arbetstid är helt avgörande för värdens storlek.

Andra stadiet. Följaktligen utgörs också det värde vi kallar profit enbart av arbetstid, fastän icke betald arbetstid. Kapitalismen inhöstar sin profit uteslutande genom att utpressa obetalt arbete av kroppsarbetare.

Tredje stadiet. Följaktligen sjunker kapitalistens profit varje gång en ny maskin införs. Ty med varje maskin minskar han antalet arbetare och därmed den enda källan för all sin profit.

Fjärde och sista stadiet. Följaktligen kan kapitalisten rädda sin profit endast genom att pressa mer och mer obetalt arbete ur sina återstående arbetare och genom att försätta dem i en i alla avseenden sämre ställning än den vari de befinner sig. Varje nytt tekniskt framsteg övergår fölaktligen oundvikligt i en allt krassare exploatering, en allmer växande nöd. *Quod erat demonstrandum.*

Nu förstår jag vad du tänker. Du är en smula förbryllad. Du undrar om jag verkligen har framställt saken på ett korrekt sätt eller om jag inte snarare har gjort ett slags karikatyr. Men det har jag inte. I själva

verket består boken helt enkelt av dessa fyra slutsatser. Jag kunde stanna med detta. Men för att ge dig en riktig föreställning om hurdan denna bok är, måste jag påvisa för dig ytterligare några av dess förklaringar, detaljer och subtiliteter. Det finns massor av sådana på vart och ett av de fyra stadierna.

Låt oss börja med det första stadiet. Du känner alltså till ekvationen: värde = arbetstid. Det är ingenting annat än samma värde teori som Marx utvecklade för tio år sen i sin olycksaliga "Zur Kritik der politischen Ökonomie". Hans nya bok börjar i själva verket med en omarbetad version av detta lilla häfte. Jag förmodar att du kommer ihåg det nämnda avslöjandet, detta för Marx typiska *pars pro toto*, vilket bland alla de många ingredienser, som utkristalliserar värden och priser, godtyckligt tar upp en enda, nämligen kroppsarbetet. Om man den gången kunde vara osäker på om Marx inte gav en rent filosofisk tolkning åt ekvationen värde = arbetstid eller om han uppställde den endast för ett framtida och bättre ekonomiskt system, så är nu alla tvivel avlägsnade. Han låter nu denna lag uttryckligen och uteslutande gälla det kapitalistiska systemet. Jag skall nämna några kuriositeter.

Exempelvis denna: Varför kan inte vetenskap, konst, teknik, organisation — för att inte tala om naturen — lämna några bidrag till värden och priser? Vetenskapens prestationer och dylikt "innefattas gratis" i produktionen,²⁹ fastslår Marx eftertryckligt — inga invändningar, om jag får be! En annan fråga: Har föremål, på vilka ingen arbetstid är nedlagd, verkligen inget värde eller pris? Har inte orörda skogar, gruvor och ojämfält ofta ett ansenligt värde och inbringar de inte mycket höga priser? Här kommer ett nytt domslut: "Priset är i detta fall imaginärt." Den vetenskapliga metod varmed Marx upptäckte värdelagen är också förtjänt av att nämnas. Undersökte han måhända erfarenhetens vittnesbörd, vilket borde ha legat närmast till hands? Studerade han marknadspriserna för ett antal förnödenheter under en period av exempelvis hundra år och jämförde dem med på varje varuslag nedlagd arbetstid? Det besväret besvarade han sig. Han använde, förklarar han, "abstraktionens kraft".³¹ Varför, min vän, sitter du med ditt mikroskop i en afrikansk urskog i stället för att stanna hemma och använda "abstraktionens kraft"? Vilken kläpare du är!

En sak till. Under alla de tio år som gått sedan Marx lade fram sin värde lag, har ingen nationalekonom anslutit sig till den, och jag vågar påstå att ingen nationalekonom kommer att göra det. För Marx själv

har emellertid dess betydelse under åren antagit väldiga proportioner. Ty denna teori, som vi mer eller mindre betraktade som ett hjärnspeke, har visat sig vara den Atlas som är beständ att upphära hela hans ekonomiska system. I fortsättningen får du aldrig glömma, att det är denna till synes obetydliga formel värde = arbetstid, som Marx använder som utgångspunkt för sina förutsägelser om kapitalismens oundvikliga slut. Följaktligen har han inte längre möjlighet att visa någon byggsamhet eller ens måttfullhet i förhållandet av denna fantasiprodukt. Han säger rentav att hans "nya vetenskapliga upptäckt betecknar en vändpunkt i mänsklighetens utvecklingshistoria".³²

Detta är allt vad jag tänker säga om det första stadiet i Marx' logiska utvecklingsprocess.

Det andra stadiet, som skall göra dig bekant med några punkter som du förut inte har känt till, börjar med denna försäkran: "Vi skall äntligen avslöja hemligheten med profitmakeriet."³³ Och sedan man väl har medgivit att allt värde är stelnad arbetstid, är man ju också tvungen att gå med på den strängt logiska slutledningen, att även profitten inte kan vara annat än stelnad arbetstid. Ty även profitten är ett värde — inte sant? Nå då så! Och det är lika ofrånkomligt logiskt att något som man betalar inte kan representera en profit, och att profit är något för vilket man inte betalar. Vad är då profitens hemlighet? Profit är obetald arbetstid. "Det finns inte en enda atom av dess värde som inte beror på obetalt arbete."³⁴

Hur går detta till praktiskt sett? Du måste ställa dig under Marx' ledning och tänka dig en arbetare, en arbetare med dagavlönning — teorin verkar ännu mer drastiskt med timavlönning. Nå, vad händer nu för en dagavlönad arbetare? För tio timmars arbete får han låt oss säga tio myntenheter. Blir det någon skillnad om han tillverkar balettskor eller hästskor? Han kanske bara behöver sex timmar för att tillverka en kvantitet som motsvarar tio myntenheter värde. Varje arbetsdag består följaktligen av två avsnitt. De första sex timmarna utbyter fabrikanterna och arbetaren på ett fullt hederligt sätt värde mot värde, den ena ger pengar, den andre ger en motsvarande kvantitet arbete. Men från och med den sjunde timmen är det inte längre fråga om byte. Det är inte längre båda kontrahenterna, som bidrar med värden, utan endast arbetaren. Hans sjunde till och med tionde timme är inte betald arbetstid, utan "överskottstid" som han inte får någon betalt för. Under denna "överskottstid" frambringar han inte värden som kostar fabrikanterna

något, utan "överskottsvärden" som inte kostar fabrikanterna något. "Detta överskottsvärde har kostat arbetaren arbete men kapitalisten ingenting, men det blir ändå kapitalistens lagliga egendom."³⁶ Och detta överskottsvärde är detsamma som profitten. "Förlängningen av arbetstiden utöver den punkt, där arbetaren producerar ekvivalenten av sin arbetskraft och där kapitalisten lägger beslag på överskottsvärdet, är själva grundvalen för det kapitalistiska systemet."³⁷

Här avbryter verkligheten med ett: "Jag protesterar, dr Marx! Ni har aldrig sett något sådant hända. Ni får inte tillåta er 'abstraktionskraft' att totalt skena i väg med er. Jag som representerar verkligheten själv är beredd att visa otaliga profiler som inte ens den vildaste fantasi kan sätta i samband med arbetstid, vare sig betald eller obetald. Ta exempelvis ett hus som säljs för tre gånger byggnadskostnaden. Hela värdeslegringen innebär en profit, men var ligger elementet arbetstid i denna profit? Det är bara ett enda exempel. I själva verket finns det hela områden av näringslivet — handeln exempelvis — varunder år efter år mycket ansevärda profiler uppstår på ett obetydligt antal arbetare. Jag som representerar verkligheten kan upplysa om att profit kan uppstå av de mest skilda orsaker, att många av dessa orsaker är helt och hållet immateriella och att de när det gäller profit är ouppslösligt sammankvädda och att därför er formel för profitens tillkomst är orimlig.

Men verklighetens röst kan inte få bukt med Marx' "abstraktionskraft". Han fortsätter att ur sina upptäckter om profitten plocka fram de punkter som bäst tjänar hans syfte. Av praktisk betydelse är naturligtvis först och främst den orättvisa som drabbar arbetaren. Denne borde inte tvingas att arbeta utan betalt. Det är ett av de inneboende omoraliska dragen hos det kapitalistiska systemet, att arbetaren tvingas att genom överskottsarbete frambringa överskottsvärden åt kapitalisten. Men trots denna punkts vikt för Marx har den endast sekundär betydelse. Det finns en annan punkt som har primär betydelse för honom, nämligen för hans slutledning. Om profitten endast uppstår av arbete, vet man också varav den inte kan uppstå.

Skosnörefabrikör Jonathan Smiths profit kan inte uppstå av den råvara han nyttjar. Ty visserligen är råvara detsamma som arbetstid, men den är redan stelnad arbetstid. Och stelnad arbetstid har inte längre förmågan "att frambringa nya livsfrön, att väpa guldägg".³⁸ Råvaror har värde men de frambringar inte överskottsvärden. Detsamma gäller om maskiner. I egenskap av stelnad arbetstid har maskiner ett värde, men

eftersom de inte är levande arbetare, kan de inte spela någon roll i "den värdeskapande processen".³⁹ "Maskiner skapar inga nya värden."⁴⁰ När mr Smiths maskin har tillverkat hundra skosnören av en bit läder, ligger i de hundra skosnören en potentiell profit som inte existerade i läderbilen. Men det är inte maskinens arbete som har inlagt denna profit i skosnören utan maskinskötarens. Något annat kan inte tänkas eftersom enbart denne representerar det "levande arbete" varifrån all profit måste utdras, medan maskiner, råvaror och dylikt endast är "dött arbete" eller "förgånget arbete", som inte är i stånd att frambringa profit.

Och nu kommer vi till det sista raffinemanget beträffande profiten: kapitalistens kapital sönderfaller i två delar, en fruktbär och en steril. Den del som är nedlagd i "arbetsprocessens subjektiva faktorer",⁴¹ lönerna till arbetarna, är kapitalets potentia, levande, "variabla" del. Denna del värper guldägg åt kapitalisten i form av överskottsarbete, det vill säga över-skottsvärde, det vill säga profit. Men kapitalisten får ingen vinst av den del av hans kapital som är investerad i maskiner och råvaror, "arbetsprocessens objektiva faktorer". När det gäller profit är denna del ofruktbar, frusen, utbränd, "konstant".

Det skulle inte förvåna mig om du har blivit lite irriterad av dessa profiens hemligheter. Du tycker kanske att du trasas in i en hel mytologi. Du känner dig ganska övertygad om att Jonathan Smith och miljoner andra i verkliga livet frambringar maskiner just därför att de hoppas — och har all anledning att hoppas — på profit för egen del. Återigen hör du verklighetens rop: Jag protesterar! Jag hör det också. Men Marx är döv för denna röst, och det är om honom jag talar. Sedan han upptäckt att maskiner inte har förmågan att skänka ägarerna någon profit, lämnar han det andra stadiet på sin logiska väg och inträder på det tredje. Jag följer honom i hällarna.

På detta tredje stadium utvecklas argumentationen logiskt på basis av de föregående stadierna. Om maskinerna inte kan skapa någon profit, måste profiten nödvändigtvis sjunka med varje ny teknisk förbättring. Ty ju fler maskiner det finns, desto färre arbetare blir sysselsatta. Detta blir svårt för arbetarna som i växande antal blir permanent arbetslösa. Men även här ligger den främsta betydelsen av Marx' slutsatser i konsekvenserna för kapitalisten. Flera maskiner innebär att den sterila delen av kapitalet, den del som inte inbringar någon profit, växer. Färre arbetare innebär att den fruktsamma delen av kapitalet, den del som

ensam är upphovet till all profit, minskas. Tekniska framsteg = nedgång i profit.

Återigen höjer verkligheten sin röst till protest och jag har nöjet att kunna rapportera, att denna gång lyssnar Marx. Han känner sig skyldig att nämna, dock endast i förbigående, att det råder en viss motsättning mellan hans argument och fakta. I detta nådens år vet varje skolbarn att profiten ökas i stället för minskas genom införande av tekniska förbättringar. Och om maskiner är så skadliga för kapitalistens intressen, varför köper han då i Guds namn ideligen nya? Här, säger Marx, veckar det som om lagen om maskinens profitförstörande verkningar "tydligt motsäger all erfarenhet".⁴² Han upptäcker också att det kan tyckas vara en förbryllande "motsägelse".⁴³ i kapitalistens beteende, då denne är angelägen å ena sidan att få profit, å andra sidan att skaffa fler profitdödande maskiner. Och på denna punkt inträffar något sensationell. Marx lyssnar till verklighetens röst, han erkänner denna uppenbara konflikt mellan sin lag och det verkliga livets fakta. Föranleder detta honom alltså att ta upp sina slutsatser till en grundligare och mer detaljerad prövning? Tvärtom, han blir ännu mer lakonisk. Han uppställer lagen, han nämner i förbigående att den strider mot verkligheten, han lägger utan vidare omständigheter sina egna betänkligheter åt sidan och behandlar i fortsättningen "lagen" som om den hade bevisats.

Det är från denna lag om den sjunkande takten i profiten som det fjärde och sista stadiet utvecklas. Återigen är det rena logiken att kapitalisten inte har lust att tillåta att hans profit förstörs. Han försöker motverka det onda. Och då upptäcker han detta medel: "Kompensation för minskningen i antalet exploaterade arbetare genom en högre grad av exploatering."⁴⁴ Och detta medel använder han naturligtvis. Det är "en påtaglig lag" som vilar på det faktum att kapitalisten drivs "av de infamaste, smutsigaste, småaktigaste, simplaste passioner".⁴⁵ Kapitalismen är något som "likt en vampyr lever på att utsuga arbetarna och lever intensivare, ju fler arbetare den utsuger".⁴⁶ Och därför utsuger kapitalisterna med fördubblad och tredubblad hämsynslöshet ju hastigare profiten sjunker — det blir en allt krassare exploatering.

Verklighetens röst protesterar för sista gången. Den fäster återigen uppmärksamheten på det enkla faktum att händelseförloppet inte har karaktäriserats av en växande exploatering utan av motsatsen. Men inte nog med det. Den växande exploaterings drama försätter dessutom att kapitalisten är allsmäktig, att han kan behandla arbetarna som han

behagar. Även detta är en förvrängning av fakta. Kapitalisten kan inga lunda behandla arbetarna som han behagar. Staten och arbetarna själva hindrar honom därtill.

Just därför att det kapitalistiska systemet är sådant det är, det vill säga liberal och grundat på krafternas fria spel, har även arbetarna makt, och de lär sig mer och mer att utnyttja denna makt med hjälp av fackföreningar och dylikt. Detta är en för Marx motbildande tanke, liksom allt som antyder att förhållandena kan förbättras — eller hindras från att bli sämre — utan revolution. I tjugu år har han envisat hävdats att fackföreningarna aldrig i någon nämnvärd utsträckning eller för någon längre tid skall kunna förbättra arbetarnas ekonomiska ställning. För honom består fackföreningarnas hela värde däri att de gör arbetarna "klassmedvetna" och organiserar och utbildar dem för revolutionen. Men i detta nådens år 1868 behöver vi bara se oss omkring för att märka, att fackföreningarna trots Marx' uppfattning redan har haft en anmärkningsvärd framgång som anfallsvapen — och ännu mer som försvarsvapen — i den ekonomiska striden. Arbetarna bildar ett brostvärn, mot vilket kapitalisternas naturliga önskan att exploatera dem bryts förgäves.

Och även lagstiftarna bildar en spär. Ty gentemot lagstiftarna har kapitalisterna ännu mindre makt än gentemot arbetarna, och lagstiftarna blir mer och mer intresserade av dessa saker. Även detta är något som Marx avskyr och som han alltid försöker släta över. Ty därigenom förvandlas till en ren löjlighet hans historiskt-materialistiska konsta-terande att staten endast är "en organisation för den exploaterande klassen", att regeringar och parlament endast är "kommittéer för bourgeoisie", att lagarna endast är ett uttryck för "bourgeoisins vilja". Men även på denna punkt desavoueras han för varje dag mer och mer, vilket kan vara nog så pinsamt. I många år har regeringar och parlament — trots att de enligt Marx till hundra procent består av kapitalister — beskurit möjligheten till exploatering. I stället för att exempelvis tillåta kapitalisterna att hänsynslöst förlänga arbetstiden har lagstiftningen sedan tjugu år tillbaka överallt begränsat arbetstiden från fjorton eller sexton timmar till tio.

Kort sagt, verkligheten har gjort kål på Marx' fjärde slutsats. Men det han har skrivit, det har han skrivit. I boken kompenserar de tydliga allsmäktiga kapitalisterna den påstådda ständiga nedgången av profiten genom en ständigt ökad exploatering. Följaktligen stegras nöden på alla

möjliga sätt, vilka beskrivs för oss i denna detaljerade form. Nödens flodvåg stiger högre och högre. Den kan inte hejdas. Till slut kommer oundvikligen revolutionen, spirad ur det "förstörelsens frö" som systemet enligt strikt hegeliska termer "bär inom sig". Revolutionen krossar kapitalismen och i dess ställe springer — fortfarande i strängt hegeliska, strängt dialektiska termer — dess "negation", socialismen, ur historiens sköte.

Vår resa genom denna bok är avslutad. Du har fått stifta bekantskap med det som i fortsättningen kommer att bli känt som Marx' ekonomiska doktrin. Och för att göra det hela ännu lite klarare bifogar jag en liten teckning som jag har gjort. Man kommer inte ifrån sina små svagheter, och medan jag höll på med detta brev föll jag för frestelsen att göra ett diagram. Det visar den nya kolonn av argument varpå Marx välver den gamla kupolen i sin ekonomiska katedral. Du ser vid första ögonkastet schemat för den tankegång som bildar stenarna i kolonnen, denna serie av "följaktligen" och "följaktligen". Och även om du bara ser på den ett ögonblick, märker du att inte en enda av byggnadsstenarna är hämtad från verklighetens värld. Om bara en av stenarna vittrade sönder i verklighetens belysning, skulle hela byggnaden ramla. Men om du tittar närmare på bilden, finner du att varenda sten vittrar sönder inför verklighetens ljus.

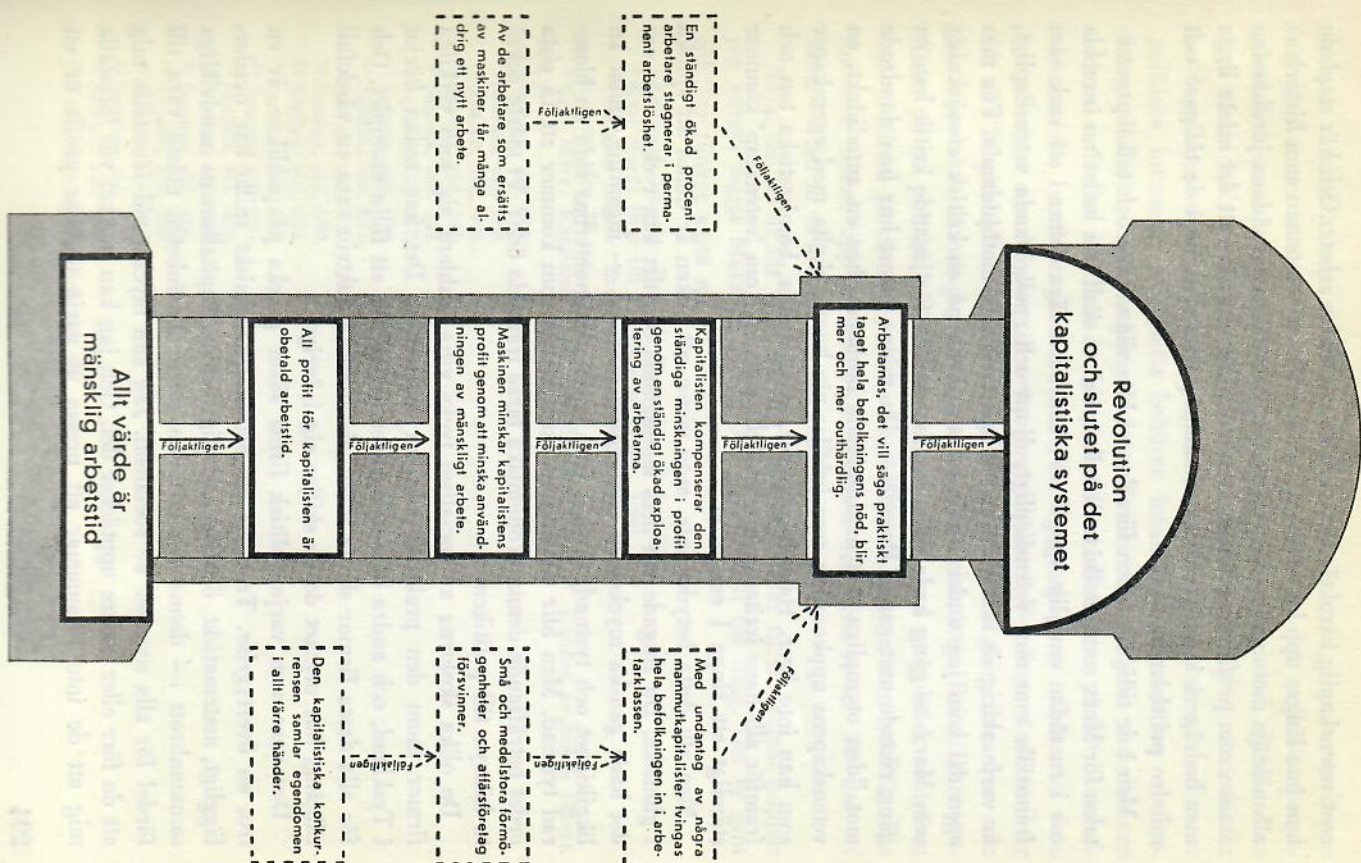
Om man så vill kan man säga att av alla de antikapitalistiska budskap som under de senaste decennierna har utropats för världen, är det endast ett som är absolut ohållbart och det är Marx'. Och det beror på att det i sig självt är sådant att det *måste* bli ohållbart. "Den damen bedyrar för mycket", som Shakespeare säger. Man kan inte helt vederlägga dem som betraktar det kapitalistiska systemets fall som ett mål som är önskvärt och som man bör sträva efter men som man inte är absolut säker på att uppnå. En diskussion med den typen antikapitalister hamnar vanligen i omrödet för det ovisbara. Vad man egentligen diskuterar med dem är de förutsatta egenskaperna hos det system som de önskar ersätta kapitalismen med — och de förutsatta egenskaperna hos ett system som inte existerar och aldrig har existerat kan varken vederläggas eller bevisas. Vi står här inför ett *non liquet* och därill kan vi lägga: om den önskan och den vilja som dessa människor predikar någonsin blir tillräckligt stark och allmän, då kommer kapitalismen verkligen att krossas. Ingen mänsklig institution kan bestå om den angrips av en alltför häftig önskan och vilja. Men Marx väljer en helt annan grundval. Hans finurliga

patent består i att han behandlar kapitalismens fall, inte som något som beror på människans vilja och önskan utan som något objektivt oundvikligt som ligger i kapitalismens egen natur. Med honom diskuterar man alltså inte de förutsatta egenskaperna hos ett framtida system utan de faktiska egenskaperna hos ett existerande system. Av alla anti-kapitalister är han den ende som har en tes så konstruerad, att den tillåter ett totalt och absolut bevis, och där inte ett spår av ett *non liquet* återstår om beviset slår fel. Marx' bevis för Marx' tes har slagit fel.

Hur långt inser han detta själv? Hur långt har han klart för sig att han producerar sofistisk, inte vetenskap? I och med denna fråga möter vi åter vårt gamla dilemma. Med den kännedom vi har om Marx har vi ingen anledning att satsa så värst mycket på hans ärlighet. Å andra sidan är vi som intellektuella ytterst ovilliga att betrakta en intellektuell prestation som resultatet av en absolut oärlighet. Vi försökte kringgå detta genom att betrakta skriftställaren Marx som en mänskliga sammanfatt av en viss variabel proportion ärlig, monoman bona fide-fanatism och medveten, beräknande oärlighet. Vi blir nog tvungna att hålla fast vid detta.

Vi måste erkänna att i Marx' hjärna den logiska förmågan har växt omåttligt på bekostnad av förnuftet. Hans skolastiska, talmudiska lidelse för att av ett sandkorn bilda hela berg av chimäriska slutledningar är äkta, inte simulerad. Och vi har ofta märkt hur han varit alldeles omedveten om att han på detta sätt och helt i strid med sina avsikter har gjort det dunkla ännu mer dunkelt, mystiskt och överkligt — *obscurum per obscurius*. Dessutom har han ju beträffande allt som rör nationalekonomi hela tiden varit en dilettant av egendomligt slag, beroende på att han inte tog itu med studiet av denna vetenskap som en vanlig normal autodidakt som vill lära vad som finns att lära, utan som en fantast som endast söker bekräftelse på redan färdiga åsikter. När han läste nationalekonomi tänkte han endast och allenast på sin fixa idé, och eftersom han var besatt av denna, uppfattade han inte två tredjedelar av det som fanns att lära och assimilerade den återstående tredjedelen i en förvirrad form. Det finns därför anledning att även beträffande denna bok tillerkänna honom en anseelig procent *bona fides*.

Å andra sidan kan det anföras goda skäl för ståndpunkten, att procenttalet oärlighet nödvändigtvis måste vara större här än i hans tidigare verk. Ty i detta fall var det inte fråga om en snabbt hopskriven broschyr om aktuella händelser utan om en pedantisk, prekäntios bok av föregivet

rent vetenskaplig karaktär som länge varit under arbete. Och här staplade han inte längre upp hypoteser på sådana filosofiska teman som historiens allsmäktiga motor, utan lade fram föregivna fakta om sådana jordbundna ämnen som profit eller lönevariationer. Man kan säga att det måste ligga mer bedrägeri i detta väldiga ekonomiska luftslott än i de tidigare och mindre politiska luftslotten.

Men i de tidigare fallen försökte vi inte väga, mäta och tolka procent-talen för Marx som intellektuell helhet, och vi skall inte heller nu inveckla oss i en sådan omöjlig uppgift. Vi kan bara säga detta: i ett verk som framställs som rent vetenskapligt, djupt och epokgörande vetenskapligt, är varje aldrig så litet spår av oärlighet särskilt motbjudande. För min egen del kom jag under läsningen att tänka på en kritisk anmärkning som Marx en gång hade fällt, jag menar den förtjusande kritik han en gång riktade mot gamle Proudhon. Du minns säkert hur han duntrade mot "den otympliga och motbjudande lärdomen hos en autodidakt, en vetenskapens uppkomling som inbillar sig kunna skylla med egenskaper som han inte äger. Hans högröstade, skrytsamma, bombastiska ton och framför allt hans irriterande och oärliga pladder om 'vetenskap' kommer ständigt att ringa i ens öron."

Men allt detta betyder inte, *mon vieux*, att boken är dömd att sjunka i glömska. Du frågade om dess mottagande och det kan tyckas som om det hade ganska mycket av begravning över sig — ingenting annat än likgiltighet och tystnad, särskilt från nationalekonomernas sida en blaserad tystnad. Men blir det nationalekonomerna som kommer att få sista ordet beträffande denna ekonomiska läras framtida öde? Vi måste också ta hänsyn till politiken.

De olika skolorna av socialism tycks vilja etablera sig som verkliga firmor inom den praktisk-politiska branschen. Det har redan börjat i Tyskland, och andra länder kommer antagligen att följa exemplet. Och för alla dessa firmor skulle Marx' ekonomiska doktrin vara en värdefull tillgång, hur mycket de än skiljer sig i övrigt.

Den vara som varje politisk firma söker pracka på publiken, är en tro, en övertygelse. Tron att ett nationalekonomiskt snille har ovederläggligt, matematiskt, övervetenskapligt bevisat kapitalismens oundvikliga sammanbrott — denna tro hos den stora allmänheten måste vara till fördel för alla nyanser av socialism. Jag kan mycket väl föreställa mig att de förr eller senare upptäcker det. Och jag kan mycket väl föreställa mig att de inte försummar att pressa ut varje tänkbar profit ur ett

sådant värdefullt kapital. Denna ekonomiska doktrin, som vetenskapen aldrig kommer att erkänna som vetenskap, kan av den politiska propagandan komma att placeras på en vetenskaplig piedestal. Denna lära kan vinna inflytande, inte på grund av sin vetenskaplighet utan därför att legenden om dess vetenskaplighet kommer att spridas och odlas av politiska intressen. Och detta behöver inte vara en medveten cynism. Långt därifrån. Efter vad jag kan se är alla den politiska socialismens ledare — för att inte tala om allmänheten — diletanter på det nationalekonomiska området. Varför skulle de i egenskap av diletanter inte tro på något som är dem till nytta som politiker? Det finns stora utsikter till att "Kapitalet" inte kommer att sjunka i samma glömskans hav som har uppslukat så många pseudovetenskapliga chimärer. Boken kan profitera på en politisk socialism på samma sätt som en politisk socialism kan profitera på den. Det skulle inte bli första gången som intellektuella fantasier blåses upp av politiska intressen och vice versa. *Sic itur ad astra* — det är också en väg till odödligheten.

Näja, om tio år får vi se hur det har gått. Under tio år framåt hoppas jag kunna lägga Marx åt sidan. Och i varje fall för idag. Det är sent och jag tänker sluta nu.

¹ Friedrich Engels: Brev till Marx den 20 juli 1851.

² Karl Marx: Brev till Engels den 26 dec. 1865.

³ Friedrich Engels: Brev till Marx den 3 dec. 1861.

⁴ Samma, den 28 maj 1876.

⁵ Karl Marx: Kapitalet I, sid. 836. Se även "Källor" i slutet av boken (övers. ann.).

⁶ Samma, sid. 709.

⁷ Samma, sid. 836.

⁸ Samma, sid. 446.

⁹ Samma, sid. 445.

¹⁰ Samma, sid. 291.

¹¹ Samma, sid. 658.

¹² Samma, sid. 709.

¹³ Samma, sid. 657.

¹⁴ Samma, sid. 679.

¹⁵ Samma, sid. 690.

¹⁶ Samma, sid. 691.

¹⁷ Samma, sid. 692.

¹⁸ Samma, sid. 693.

¹⁹ Samma, sid. 450.

²⁰ Samma, sid. 462.

²¹ Samma, sid. 466.

²² Samma, sid. 528.

²³ Samma, sid. 659.

²⁴ Samma, sid. 277.

²⁵ Samma, sid. 659.

²⁶ Karl Marx: Frånhandel, sid. 40.

- ²⁷ Karl Marx: *Kapitalet*, I, sid. 291.
²⁸ Samma, sid. 295.
²⁹ Samma, sid. 664.
³⁰ Samma, sid. 115.
³¹ Samma, sid. 12.
³² Samma, sid. 85.
³³ Samma, sid. 195.
³⁴ Samma, sid. 638.
³⁵ Samma, sid. 239—241.
³⁶ Samma, sid. 641.
³⁷ Samma, sid. 259.
³⁸ Samma, sid. 172.
³⁹ Samma, sid. 423.
⁴⁰ Samma.
⁴¹ Samma, sid. 232—233.
⁴² Samma, sid. 335.
⁴³ Samma, sid. 334.
⁴⁴ Samma, sid. 836.
⁴⁵ Samma, sid. 334.
⁴⁶ Samma, sid. 257.

16. SISTA STRIDEN

Firman Ermen & Engels i Manchester blomstrade. Hösten 1868 hade den sex strålände, frångångsrika år bakom sig. Detta välstånd innebar att båda kompanjonerna såg en möjlighet att få sina drömmar förverkligade. Båda längtade att bli fria: Engels från affären och Ermen från sin kompanjon. Engels fick ett tillfälle att begära ett mycket högt pris för sin andel i affären och Ermen hade tillfälle att erlagga det. När förhandlingarna var nästan avslutade, fick Engels en ny idé. Han beslöt att kombinera den stora transaktion, som för framtiden skulle göra honom oberoende, med en mindre transaktion som skulle innebära detsamma för Marx.

"Jag är fullkomligt överväldigad av din godhet," skrev Marx tillbaka. En överenskomstelse träffades. Den innebar att Marx varje år skulle få en summa av 350 pund och att därutöver alla "extra utgifter till följd av sjukdom och andra oförutsedda händelser" skulle bestridas,² och som inledning till denna nya era, att alla hans skulder skulle betalas. Så blev det. Avtalet undertecknades.

Det var en ärorik avslutning på Engels' förbindelser med "det smutsiga affärslivet" som han hade lidit av i aderton år. Han var återigen herre över sig själv och sin tid. Han kunde tänka på att flytta till London — inte med Mary, som inte längre fanns i livet, utan med hennes syster Lizzy som hade intagit hennes plats. Han kunde vid Marx' sida åter med osplitrade krafter kasta sig in i kampen för proletariet, denna gång med det lugn och den förtroende som rikedomens skänker. Det var en befrielse från slaveri. Engels var som en ny människa, han svävade i sjunde himlen.

Och även för Marx var det en långt ifrån obetydlig förändring. Ända sedan Paris-tiden hade nödens spöke följt honom i hämlarna. Även de senare åren, då han hade givit ut en hel del pengar, hade han aldrig vetat hur mycket han kunde räkna med. Han hade alltid varit rädd